

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Валери Григоров – НАИМ-БАН,
член на Научно жури за дисертационен труд на тема:

СЕЛИЩНО И ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ПРОВИНЦИЯ ВЪТРЕШНА ДАКИЯ ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ

за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

по професионално направление 2.2. История и археология – Археология

на Анани Любомиров Антонов,

докторант на СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет, Катедра Археология

с научен ръководител проф. д.и.н. Костадин Рабаджиев

1. Данни за дисертацията

Дисертационният труд на Анани Любомиров Антонов се състои от осем глави, заключение и библиография, с общ обем от 306 страници и приложение от каталог, карти и илюстрации.

В **увода** (глава 1) докторантът е обосновал актуалността и значимостта на темата, разработена в дисертацията, формулирани са целите и задачите, териториалният и хронологически обхват. В изследването са използвани данните от над 1300 обекта от периода на Късната античност на територията на провинция *Dacia Mediterranea*. Повечето археологически обекти са регистрирани чрез издирвания и съдържат оскъдна информация, по-малък е броят на обектите, които са проучвани чрез сондажни или по-мощни археологически разкопки. Дисертацията е актуална, доколкото представлява нов етап от събирането и структурирането на археологическата информация, и критично осмисляне на археологическите проучвания.

Прави впечатление, че оскъдните и не винаги достатъчно еднозначни извори затрудняват докторанта да дефинира конкретни хронологически граници на провинция Вътрешна Дакия. Анализът на писмените извори, в които е спомената провинцията, все пак дават известна насока за съществуването ѝ през IV – VI в. (преди 343 г. и след 535 г.), без да могат да се посочат по-точни дати. В крайна сметка докторантът поставя съществуването на провинцията в рамки на т.н. Късна античност, чиито хронологически граници също са твърде дискуссионни и аморфни и подлежат на допълнителни уговорки. Докторантът обаче си е спестил влизането в дискусията за хронологическия обхват на Късната античност, дори не е загатнал, че е запознат с различните мнение и възгледи. Вместо това, в едно изречение се заявява, че хронологическата рамка е зададена „декларативно“ и с това аргументацията е изчерпана. Все пак докторантът интуитивно е

усетил, че границите на Късната античност и най-вече горната ѝ граница е „разтеглива“ и трудно може да се аргументира с конкретно събитие или административен акт.

Струва ми се, че добавката към заглавието „Късната античност“ е ненужна и с нищо не допринася за по-точното определяне хронологията на провинция Върешна Дакия. А иначе самото присъствие на „Късната античност“ в заглавието предполага докторантът да се занимае поне отчасти с дискусията за хронологичните граници на този период и да аргументира, от своя гледна точка, тези граници.

В дисертацията са поставени две основни цели: Първо, да се систематизират данните от археологическите проучвания на късноантичните обекти от територията на провинция Върешна Дакия и на тази база да се изгради картина на селищното развитие и стопанството в провинцията. Втората цел, която допълва първата, е да се предложи максимално пълна реконструкция на пътната мрежа във Върешна Дакия, разграничавайки отделни категории пътища, осигурявали комуникацията на населението вътре в провинцията и със съседните провинции.

За изпълнението на поставените цели докторантът е анализирал голям обем археологическа литература и други източници. Методиката на работа извежда на преден план използването на каталози и регистри за археологическите обекти, водени в отделните държави. Събрана е разнообразна информация от различни източници, с която е изградена единна база данни за 1313 археологически паметници, организирани в „каталог“, пространствено илюстрирани в „карти“ и в интерактивно приложение. Докторантът е направил опит да локализира с пространствени координати всички археологически обекти. Съчетаването на данните от специализираната археологическа литература и съвременните възможности за дистанционен анализ на сателитни и аерофотографии повишават възможностите за локализиране и точно картиране на голяма част от обектите.

На пръв поглед внушителният брой паметници дава възможност за много съдържателни съпоставителни анализи за развитието на селищната мрежа и за стопанския живот на Върешна Дакия. Основен проблем обаче е, че голяма част от обектите са регистрирани при теренни издирвания и за тях липсва достатъчно прецизна и пълна информация. Това значително затруднява възможностите за диференцирано хронологическо проследяване на динамика на стопанските процеси и най-често докторантът е принуден да прави обобщени изводи, в рамките на широк времеви период.

Поради обема и обхвата на работата, докторантът е предпочел да не засяга „големи“ теоретични въпроси като тези за „града“ и „селото“ и различните дефиниции за разграничение на отделните селищни форми. От една страна това е напълно разбираемо, но от друга, за да се изясни селищното развитие и стопанството в провинцията, теоретичните постановки имат своето значение, най-малкото като принципно познаване на икономическия статут и роля на различните стопански единици. В някаква степен „бягството“ от теоретичните дискусии е компенсирано от ясното групиране на археологическите обекти като специфични стопански категории: вилни комплекси, манастири, крепости и селища. Разгледаните градски и крайградски

некрополи стоят сякаш изолирано от стопанските процеси, но все пак те имат някакво значение за допълване на информацията за селищното развитие на микрорегионално ниво.

В глава 2 „Състояние на проучванията” докторантът прави историографски преглед, разкриващ достиженията и някои дефицити в трите национални археологически школи, практикувани в България, Сърбия и Македония. Като цяло обаче не се забелязва стремеж за критичен анализ, заглавията просто се изброяват, което е косвена оценка за тяхното не особено високо ниво. Красноречива е и констатацията, с която завършва библиографският преглед, „при съвременното състояние на проучванията всяка статия или кратко съобщение има огромно значение и едва ли е възможно да се постави граница между основополагащи и по-маловажни изследвания“.

В глава 3 „Физикогеографска характеристика на провинцията“ са описани границите, микрорегионите и особеностите на релефа, почвите, водите, полезните изкопаеми. Малко съм резервиран обаче да приема генералния извод, че физикогеографските характеристики на Вътрешна Дакия са предимно планински, респективно – определението на населението като „обитателите на този планински свят“. Погледнато „на едро“ територията на провинцията наистина е заета с много планини, но ако фокусът ни е обърнат към социалната картина, се вижда, че селищната мрежа е разположена основно в котловинните полета. Повечето от укрепленията също са разположени в близост до равнините. По-плътното заселване в периферията на полетата и близко разположените планинските склонове може да се тълкува като демографско разширяване, в резултат на прираст на населението, който се наблюдава в периода III – VI в., но също и като стремеж за по-активно стопанско използване ресурсите, както на равнината, така и на прилежащите планински области.

Варварските нападения и периодичната несигурност вероятно също са причина, за частично изтегляне на населението към периферията на полетата и в планинските зони, по-далеч от главните пътища, за което свидетелстват десетките високопланински крепости и селища. Безспорно, използването на суровини и природни ресурси от планинските области и предполагаемото разработване и експлоатация на рудните залежи също са икономически фактор за постоянното или сезонно обитаване на някои планински и полупланински райони. Промените в селищната мрежа в крайна сметка се влияят от много фактори (демографски, стопански, политически, екологични). В ползата на по-обективна и балансирана оценка е да се отбележи, че основната част от населението все пак остава да живее в равнината и около градските центрове, а планинските ресурси, макар и важни за стопанството на провинцията, имат допълващо значение.

В глава 4 „Пътни комуникации” се изследва един много важен елемент от стопанската инфраструктура на провинцията. Докторантът е събрал голяма база данни, която е позволила да направи обоснована реконструкция на пътната мрежа във Вътрешна Дакия, а също така да категоризира значението на отделните пътища като локални, регионални, надрегионални и имперски.

В глава 5 „Селищно развитие“, стои в основата на докторската теза. Обектите са класифицирани на градове, викуси, вилни стопанства, крепости и манастири, като всяка група е разгледана в пространствен, географски, количествен и стопански контекст.

Глава 6 „Некрополи“ е обоснована с нуждата да се обърне внимание върху практикуваните ритуали по изпращането на мъртвия в отвъдното, проследявайки застъпването на езически и християнски погребални практики и постепенното налагане на последните. С оглед целите на изследването обаче, данните за некрополи са важни най-вече за да допълнят информацията за селищната мрежа и за социалните характеристики на населението. Отбелязаните разлики между градските и извънградските некрополи в практикуването на езически или на християнски обреди са много любопитни, но не са съществени с оглед темата на дисертацията. При бъдещи проучвания в тази посока, конверсията би могла да се изследва не само по линията град-село, но и по микрорегиони и по социални категории.

Глава 6 „Икономика“ съдържа синтезирана информация за различни занаяти, производства и добив на рудни суровини. Отделено е внимание също така на основни отрасли като земеделие и скотовъдство, както и на търговията. Обобщаващата оценка за икономиката на провинцията дава приоритет на металургията, железарството, добива на черни и цветни метали. За съжаление, оскъдните археологически данни за стопанския облик на селищата ще продължи още дълго време да затруднява нашето разбиране за обхвата и ролята на редица стопански отрасли и дейности. Трябва да се отбележи, че представените данни са важен опит за събиране на наличната информация, а направените изводи следва да се приемат като предварителни и подлежащи на бъдещо допълване и преосмисляне.

Заключението обобщава разгледаните в отделните глави теми и формулираните изводи за пътната мрежа, за развитието на селищната мрежа, за спецификите на вилните комплекси и крепости, за увеличаване броя на височинните селища и крепости, които докторантът свързва изключително с рудодобива. По всяка една от темите все още има голям дефицит на информация и недостиг на комплексни археологически проучвания, подплатени с интердисциплинарни изследвания. Това е причината по много от проблемите докторантът да е предпазлив, а в други случаи предварително формулираните изводи вероятно ще претърпят корекции.

Библиографският списък, приложен след текста, е богат, но все пак могат да се забележат и отделни пропуски. Като пример мога да посоча цитираната от докторанта кратка информация от отчети за разкопките на крепостта Боровец, публикувани в АОР, а в същото време е пропусната основната научна публикация за обекта, която на 20 страници представя подробна информация за находките, плана и стратиграфията на крепостта.

Каталогът е организиран на азбучен принцип, който улеснява откриването на археологическите обекти. Информацията е добре структурирана и предоставя бърза справка за най-съществените характеристики на обектите, пространствена локация, хронология и публикации.

Илюстративната част представя 42 образа и 9 карти.

2. Научни приноси

Дисертацията съдържа редица научни приноси, по-основните от които са:

1. Направен е първи опит в българската научна литература да се предложи обобщение на изследванията за селищната мрежа и стопански живот на провинция *Dacia Mediterranea*.

2. Направен е задълбочен критичен анализ на писмените извори за конкретизиране на хронологическите граници на провинцията.

3. Очертани са важните етапи в административното и икономическо развитие на провинцията.

4. Предложена е хипотеза за факторите, довели до изчезването или преобразуването след средата на V в. на феномена „римска вила“.

5 Предложена е локализация на непознат до момента късноантичен градски център по склоновете на хълма Бърдо – дн. гр. Брезник.

6. На база обработените сечива и предмети от неблагороден метал от комплекс в кв. Обеля (София) е направен опит за определяне специализацията на късноантичното стопанство като такова, ангажирано в животновъдството, добива и дистрибуцията на говеждо месо.

7. Чрез анализ на ономастичните данни и топоними от района, в комбинация с археологически данни, са представени модели на пътните комуникации на провинцията.

8. Наличната информация е систематизирана и визуализирана чрез използването на съвременни софтуерни решения, като докторантът е изработил и обнародвал онлайн-приложение.

3. Данни за автореферата

Авторефератът е в обем от 49 страници и отразява точно и в пълнота съдържанието на дисертацията.

4. Оценка на дисертационния труд

Темата на дисертацията представлява сериозно научно предизвикателство както с обема на археологическата фактология, така също и със сложността на изследвания проблем. Докторантът демонстрира добри умения да групира археологическите обекти в отделни теми и да анализира комплексно данните, поставяйки ги в контекста на географски, политически, стопански и културни фактори. Добро впечатление правят уменията на докторанта да анализира критично и аргументирано археологическата информация и да предлага нови решения и изводи. Направените критични бележки по отделни проблеми на изследването не омаловажават постигнатото от докторанта. Те са направени с цел да заострят вниманието и да провокират критично осмисляне на

определени подходи, концепции и дефиниции, подлагайки ги на допълнителни проверки.

Археологията е една от най-динамичните сфери на научното познание, която на определени етапи на натрупване на емпиричен материал се нуждае от синтез и обобщение. Значението на тази дисертация е свързана с добросъвестното събиране и анализ на информация от много археологически обекти. В голямата си част тази информация е оскъдна, непълна и с лошо качество. Старото поколение археолози е свършило голям обем работа, но поради по-ниските методически и технологични възможности обектите рядко са проучвани комплексно и с очакваната, от днешна гледна точка, прецизност. Споделям оптимизма на докторанта, че археологическите проучвания ще бъдат все по-качествени, а документация по-пълна и съдържаща важни интердисциплинарни изследвания. Със смяната на поколенията все повече отговорности ще преминават в ръцете на новата генерация археолози, към която се числи и докторантът.

Предложените в дисертацията тези, според мен, са само началото на един дълъг изследователски процес, който тепърва ще бъде обект на доказване и допълване в по-широко научно пространство. Защитата на дисертационния труд е първото сериозно научно предизвикателство, което поставя на критична дискусия резултатите на изследването.

Смятам, че докторантът е изпълнил успешно своята задача, дисертацията отразява едно ново ниво на научно осмисляне и анализ на проблема. Самият докторант демонстрира добри научни умения и професионални качества и дава убедителна заявка да се развива като учен. Всичко това ме мотивира да подкрепя присъждането на научната и образователна степен „доктор” на Анани Любомиров Антонов.

1.04.2021 г.

